

David De Vries, "The Origins of 'Red Haifa.'" In:
Mordechai Naor and Yossi Ben-Artzi, Editors, The
Development of Haifa, 1918-1948 (Jerusalem: Yad
Izhak Ben-Zvi, 1989), pp. 79-93 (In Hebrew).

שורשיה של 'חיפה האדומה'

דוד רה פריס

המחבר הוא תלמיד-מחקר בחוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל-אביב ועוסק בפיתוח קורס באוניברסיטה הפתוחה על היישוב היהודי בתקופת המנדט.

אחד המאפיינים של תנועת הפועלים הארץ-ישראלית, בפרט בשנות העשרים והשלושים הוא, שעל אף המגמה הריכוזית שכיוונה את מנהיגיה ואת מבנה המוסדי, היא התפתחה כמקומות שונים בצורות שונות. ללוקאליות זו של הארגון ההסתדרותי היתה השפעה רכה על הנעשה במרכזי הכוח של התנועה, בפרט במישורים של הטיפול בכעיות תעסוקה, כפנאי של הפועל וכיחסים עם המעסיקים מחד ועם הפועלים הערכים מאידך. תנועת הפועלים כחיפה הרגימה אולי יותר מכל ארגון פועלים מקומי אחר בארץ, את העצמאות היחסית הזאת. כמה מהסיבות לכך היו: אופיה הייחודי של חיפה כעיר מעורבת; ריחוקה ממרכזי קבלת ההחלטות; העובדה שלא התפתחה בה עיר עברית נפרדת; העובדה שהתרכזו בה, כבר משנות העשרים, תעשייה בעלת מספר גדול של מועסקים והיקף הון רציני, וכן שהיתה לאורך תקופה ארוכה שער לעולים. סיבה שנייה לייחודה של ההסתדרות בחיפה קשורה לעצמתה הפנימית כתנועה חברתית, וכיחס להתארגנויות עירוניות אחרות. כאמצע שנות השלושים, כ-90 אחוז מכלל הפועלים בחיפה היו מאורגנים בהסתדרות; לאורך שנים מעמדה בהדר הכרמל, השכונה העברית הגדולה ביותר, היה כמעט ללא עוררין, ומפא"י, ששלטה בהסתדרות למן 1930, היתה הכוח הפוליטי המגובש והחזק ביותר בעיר.

הרקע לעצמה – הטוטאליות של ההסתדרות

תנועת הפועלים בחיפה נוצרה כתהליך חברתי וארגוני דינאמי, שראשיתו בשנות העשרים. השורשים לעצמתה, מקורם בעשור הראשון לשלטון המנדט, עת החלה צמיחתה והתגבש העיקרון שהסדיר את חייה. בסוף 1926 הגדיר דוד כהן, מי שהיה המזכיר הראשון של מועצת פועלי חיפה, את עקרון הטוטאליות של ההסתדרות בחיפה:

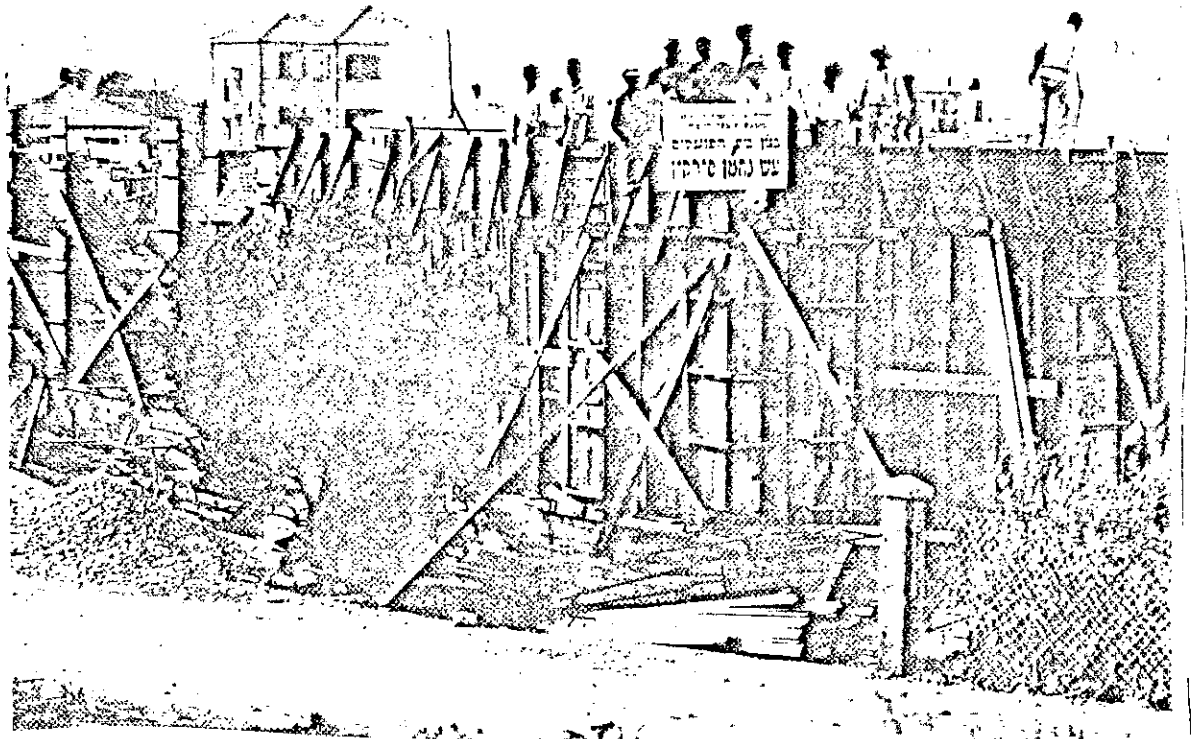
...פעולת המועצה מלווה את החבר העובד, אף זה שאינו חבר בהסתדרות, על כל דרך חייו, לכל פרטי חייו, הפרטיים היומיומיים והכלליים-ציבוריים. החל מהעלייה של החבר על-ידי הספקת סרטיפיקט, או מיום

המחבר הוא תלמיד-מחקר בחוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל-אביב ועוסק בפיתוח קורס באוניברסיטה הפתוחה על היישוב היהודי בתקופת המנדט.

לידת הילד כמשפחת העובד ררך כל מלחמת החיים, כיכוש עבודה, סיוע למחוסרי עבודה, התיישבות, אירגון מקצועי, תרבות לגדולים וחינוך לקטנים, אף עד יום צאתו מן הארץ של החבר המיואש ועד מותו של החבר האומלל. החבר מכיר במועצה לא כ"אות-כוח ההסתדרות כי אם כ"אות-כוח ממשלתית שהיא כל יכולה וככל חייבת, ואיננו מכיר לאמיתו של דבר, מלבד כשעת פולמוס מפלגתי, כי ישנו דבר שהוא מחץ לקימפוטנציה ההסתדרותית.¹

כהן, שאמון היה על הגישה הריכוזית של מפלגתו, אחדות העבודה, כיטא את התפיסה שההסתדרות אינה רק שורה של מוסדות אלא תנועה חברתית, הנשענת על בסיס חברתי מוצק ועל מפלגות המשתפות ביניהן פעולה, ומנהלות את חייה בצורה אוטונומית ולפי הסדרים ברורים על-ידי מועצת פועלי חיפה, וכן מטפחת מטרות לעתיד. אמנם היתה בהגדרה זו גם משום משאלת-לב, כמיוחד לאור העובדה שהיא נכתבה כעיצומו של המשבר הכלכלי והחברתי של השנים 1926-1927, שזעזע את תנועת הפועלים בחיפה. אולם חשיבותה היתה בכטאה את מהותה של קהילת הפועלים העירונית ודרכה בעתיד, את שאיפתה להיות חברה טוטאלית ואוטונומית כתוך מסגרת החברה העירונית, עולם נפרד ונבדל המספק לאזרחיו, חברי ההסתדרות, שירותים כלכליים, חברתיים, פוליטיים ותרבותיים; בתמורה, העניקו לה הם את הבסיס החברתי לעצמתה, את הנאמנות שאפשרה להסתדרות להרחיב את היקף פעולותיה ולממש את מטרותיה. מועצת הפועלים היתה 'ממשלה', משום שהיא הסדירה את חייו של חבר ההסתדרות על כל צדיהם, ומשום שהיא ניהלה חברה, שחבריה הפועלים היו כעלי צרכים דומים ואינטרסים משותפים. תפיסה זו והתפתחותה של העצמה של תנועת הפועלים בחיפה לא התבססו על דגם כלשהו, למרות ההשפעה של הסוציאליזם הרוסי על חלק ממנהיגיה; אף הגישה הריכוזית של אחדות העבודה לא נוסתה עדיין. יסודן היה בהיווצרותו ובדרך התארגנותו בשנות

הנחת אבן הפינה לבית הפועלים בחיפה, 1923

העשרים של רוכב חברתי חדש בחיפה, של פועלים יהודים, שלא היה קיים כמעט ערב הכיבוש הבריטי של העיר ב־1918. התפתחות חברתית זו מתבטאת במספרים שלהלן.²

סך-הכול אוכלוסיית חיפה	יהודים בעיר חיפה	חברי הסתדרות	פועלים יהודים	
		297	702	1921
24,634	6,230	1,033	1,851	1922
		4,296	5,795	1926
		3,819		1929
50,403	15,923			1931
		6,100	7,100	1933

גידול חברתי מהיר זה של מספר הפועלים היהודים בתוך הקהילה היהודית, ובעיקר מספר הפועלים המאורגנים, התרחש בהקשר כלכלי מיוחד במינו. מוצאם של פועלי חיפה — כדומיהם בשאר הארץ — לא היה בחיפה, אלא כגולה, בעיקר בארצות מזרח-אירופה. המסע המפרך של העלייה לארץ, שארך חודשים רבים, החל לחולל בשורות עולים אלה תהליך של פרולטאריזציה, שנמשך בשנים הראשונות לקליטתם בעיר. עם כואם לחיפה נקלעו העולים לכלכלה שלא היתה מסוגלת לקלוט את רובם. המגזר הממשלתי קלט חלק מהם ברכבת, כדואר ובטלגרף, כעבודות הכבישים וכפקידות. המגזר הפרטי התפתח אך מעט בתקופת העלייה השלישית (1919-1923) וידע פריחה בתקופת העלייה הרביעית (1924-1926). כמגזר זה נקלטו פועלי בניין ובעלי המקצועות הסמוכים: נגרים, מסגרים, וסבלים בנמל. לחרושת המקומית — 'שמן', 'הטחנות הגדולות', 'מלח-עתלית' ו'נשר' — הונחו היסודות במחצית הראשונה של שנות ה-20, אך זו כמעט שלא עברה לייצור תעשייתי לפני 1925. חרושת זו, העבודות שמומנו על-ידי ההון הלאומי ועבודות המשק ההסתדרותי, יכלו לקלוט רק חלק קטן מהפועלים. התפתחות כלכלית איטית זו יצרה תחרות רבה בין הפועלים החדשים לבין הפועלים הערכים, ששלטו בעבודות הסבלות בנמל ובחלק מעבודות הבניין. בקרב תושבי העיר היו תמיד, לפיכך, יותר דורשי עבודה מאשר מקומות עבודה לקולטם, ומכאן האבטלה, שהתמידה כמשך כל העשור והותירה את חותמה העמוק על תהליך החארגנוחם של פועלי חיפה. באמצע העשור דומה היה שההצצה הכלכלית, שהביאה עימה העלייה הרביעית, תשנה מצב זה, אולם המשכר הכלכלי שהחל בסוף 1925 מנע זאת וגרם לגידול ניכר בשיעורי האבטלה.

הפרולטאריזציה של העולים המשיכה אחרי כניסתם למעגל העבודה. השכר הספיק אך למינימום קיום, שלא היה בו די כדי לכלכל את הפועל בתקופות אבטלה; נותני העבודה לא השתפו בהוצאות רוב פועליהם על בריאות; ארגוני הפועלים לא הוכרו על-ידי המעסיקים והם התקשו להגן על שולחיהם מפני פיטורים שרירותיים או תנאי עבודה נחותים. אך דווקא הפרולטאריזציה, היא שיצרה את ההומוגניות, שאיפיינה את חלקו הגדול של מעמד הפועלים בחיפה בשנות העשרים — פועלים פשוטים ובלתי מקצועיים, שעיקר עיסוקם בניין ועבודות ציבוריות, ושרב היה הדמיון בתנאי עבודתם ומחיתם.

ראשי הפועלים בחיפה בתקופת המנדאט. מימין לשמאל: רוד כהן, משה שמירא, אבא חושי, יוסף אלמוגי
 כמקביל לתהליך זה התחוללה בתוך שורות הפועלים גם דיפרנציאציה מקצועית, שענתה
 על הביקוש לפועלים מיומנים. זו התגברה במיוחד בתקופת העלייה הרביעית אולם
 נקטעה באיבה עם המשבר הכלכלי.³

מרובד חברתי למעמד מאורגן

המענה של הפועלים היהודים ליכולת המוגבלת של הכלכלה העירונית לקולטם, לקשיי
 הפרולטאריזציה ולתהליך ההתמקצעות, היה כדרך של ארגון. מטרת הארגון היו
 משותפות לקואופרטיבים 'עמלי' למתכת ו'כרמלי' לנגרות, לקבוצת הסכלים כנמל,
 לקבוצת כנאים א, להסתדרות פועלי הרכבת, הדואר והטלגרף ולאגודת העובדים
 במשרדים ובכתי"מסחר. כולם ביקשו להשיג עבודה, לקבל בה קביעות, לשמור עליה
 מפני המתחרים, להיאבק על שיפור תנאיה וליצור מסגרת שתגן על הפרט.
 התארגנויות הפועלים פעלו תחילה בחסותן של המפלגות אחדות העבודה, הפועל
 הצעיר, פועלי ציון שמאל והפרקציה הקומוניסטית. הללו דאגו לממן את ההתארגנות,
 להשיג עבודות לחבריהן ולהשתמש בהן לקליטת עולים חדשים. עם איחוד פעילותן
 המקצועית והארגונית של המפלגות תחת גגה של ההסתדרות והקמתה של מועצת פועלי
 חיפה כאביב 1921, נעשה ניסיון לגבש מדיניות ארגונית הסתדרותית כוללת. אולם הקמתה
 של המועצה לא מנעה את החיכוכים הרכים בתוך מערכת מפוצלת זו. מפלגות הפועלים
 בחיפה נחלקו על התוכן החברתי של ההסתדרות, ומאבק אידאולוגי זה תורגם למאבק
 כוחני, שלא פסק למרות השליטה של אחדות העבודה. האגודות המקצועיות נסגרו כפני
 עולים חדשים ופועלים בלתי מקצועיים. קבוצות הכניין והכביש רבו ביניהן על התור
 לעבודה ועולים שלא הצליחו להשתלב בארגוני הפועלים השונים דרשו עבודה ישירות
 מלשכת העבודה. פועלים מקצועיים נטשו את הקבוצות שאפשרו את התמחותם והחלו
 מתחרים בהן על מקורות התעסוקה המצומצמים. פריחתו של השוק הפרטי בתקופת
 העלייה הרביעית, אף שצמצמה לזמן קצר יחסית את שיעורי האבטלה, לא הביאה לשיפור
 בתנאי העבודה, והחריפה את התחרות הפנימית בתוך מעמד הפועלים על התעסוקה.

יריכויות אלה בשוק העבודה החיפני הפכו למאבקים בין מוסדות הפועלים על הדרך הנכונה לפותרה. מוסדות ההסתדרות הארציים, כגון המשרד לעבודות ציבוריות והמרכז החקלאי התנגדו להעדפת הפועל העירוני ולהקצאת משאבים לפתרון בעיותיו, ונאבקו כמועצה על שליטה בקבלת העבודה וחלוקתה בין הפועלים. התיכוכים בתוך שורות הפועלים ובין המוסדות ההסתדרותיים, הארציים והעירוניים פגעו ביכולת הקליטה של עולים נוספים, בכושר התחרות עם הפועלים הערבים על מקורות התעסוקה, במאבק במעסיקים על שיפור תנאי העבודה ובמאמצים להשיג עבודות ואת הסכמת הגורמים העירוניים להתארגנות הפועלים. בעיית התעסוקה של הפועל מנעה ממנו להפוך לפועל עירוני קבוע, והניסיונות הראשונים לפתור בעיה זו באמצעות ייסוד שכונת עובדים לא עלו יפה.

על רקע התנסות זו הלכה והתגבשה בקרב מנהיגיה של ההסתדרות בחיפה תפיסה, שהפתרון לבעיות הקיום של הפועל החיפני, לבעיות הקליטה של העולים החדשים, ולתיכוכים בתוך מעמד הפועלים, איננו מצוי רק כירי הוועד הפועל של ההסתדרות או במרכזי המפלגות, אלא יש לגבשו ולעצבו כפתרון מקומי ומיוחד לחיפה. פתרון זה היה בעיצובה של תנועת הפועלים המקומית כקהילה טוטאלית.

צמיחתה של הריכוזיות

הטוטאליות של ההסתדרות בחיפה, כפי שבאה לביטוי בדבריו של המזכיר כהן, לא היתה פתרון פורמאלי, אלא מערכת יחסים ודינאמיקה ארגונית, שהתגבשו תוך ניסוי ותעייה בתגובה לבעיות שהוזכרו לעיל. היא נשענה, למעשה, על ארבעה יסודות, שנבעו זה מזה: על מערכת ארגונית ריכוזית שכראשה מועצת פועלי חיפה, על נגיעתה של ההסתדרות ככל פרט כחיייו של חבר ההסתדרות, על שייכות ונאמנות של ארגוני הפועלים ושל חברי ההסתדרות לתנועת הפועלים, ולבסוף — על כוח האכיפה והמרות של מועצת פועלי חיפה על סוכניה, מבפנים ומבחוץ.

ריכוזיותה של תנועת הפועלים בחיפה החלה באיחוד פעילותן של המפלגות כמסגרת ההסתדרות. למפלגות היו אך מעט פעילים וחברים. כבר בראשית העלייה השלישית ניכר היה שאחדות העבודה היא המפלגה הגדולה והחזקה מכולן. אולם, אף ששליטתה של אחדות העבודה כמועצת פועלי חיפה היתה ללא עוררין, אחדים מהמוסדות המפלגתיים (משרדי עבודה, מטבח הפועלים, ועדות ארגון מקצועי) לא עברו בנקל לרשות ההסתדרות המקומית, והפעילות המפלגתית המפוצלת לא פסקה. אחדות העבודה היתה פעילה כמעט ככל מקצועות הפועלים, אך לפועלי ציון שמאל היתה שליטה כמעט מלאה על אגודת הנגרים, להפועל הצעיר — על זו של הפקידים, ולקומוניסטים — על פועלי הרכבת. רק החרפת האבטלה בחיפה והלחץ הרב של העולים והמוכטלים על מועצת הפועלים החלישו בהדרגה את הפיצול המפלגתי. מצבם הכלכלי והארגוני של פועלי חיפה הביא להכרה בסמכותה הריכוזית של מועצת פועלי חיפה, בעליונותה על-פני המפלגות בתחומים רבים, ולמעשה ליצירתו של בסיס הסכמה בין-מפלגתי על מעמדה של המועצה כמרכז העצבים והשליטה של קהילת הפועלים בחיפה.⁴

עוד כטרם הקמתה של המועצה פעלו כחיפה קבוצות בניין, קואופרטיבים, ואגודות מקצועיות, שהלכו והתגונו ככל שגברה העלייה. סיומן של עבודות הכבישים בגליל הביא לחיפה בשנים 1921-1923 עשרות קבוצות של פועלים, שחיפשו מפלט מפני מוראות האבטלה כמגור החקלאי. הדיפרנציאציה המקצועית, שחלה בעיקר בשנתיים הראשונות לעלייה הרביעית, יצרה מבנה מגוון של התאגדויות מקצועיות בעבודות המלאכה והשירותים. בין התארגנויות פועלים ייחודיות אלו וכין מועצת פועלי חיפה נתגלעו חיכוכים, שהמשותף להם היה העימות בין המטרות והאינטרסים של כל ארגון לבין צרכיה ומשימותיה של תנועת הפועלים הכללית. עם ייסודה של המועצה החלו העומדים בראשה לאחד במסגרתה את הארגונים, כדי להבטיח את פתיחותם לקליטת העולים, את השתתפותם הקולקטיבית במאבקי עבודה שונים ואת חלקם במימון פעולותיה. ריכוז ארגוני זה התרחש בתהליך רב־תלאת, שארך שנים אחדות; כסימום הפכו התארגנויות הפועלים מגופים עצמאיים לאיברים של תנועת הפועלים המקומית.

לתהליך הריכוז היה גם היבט גאוגרפי. תנועת הפועלים כחיפה נוצרה כמקביל להיווצרותן של השכונות העבריות החדשות וליציאתם של יהודי חיפה מהעיר התחתית אל מעלה הכרמל, לעבר בת־גלים ולכיוון נשר. ההתפתחות הכלכלית במחצית הראשונה של שנות העשרים יצרה מוקדי תעסוקה אחרים מחוץ למרכז של חיפה: כנשר, עתלית, הר הכרמל ועכו. התרחבות העיר ומקורות התעסוקה חייבו את ההסתדרות המקומית לדאוג לפריסת סמכותה, כדי להבטיח את שליטתה על שוק העבודה ומוקדיו החדשים, ואת שייכותם של הפועלים במקומות אלו לתנועה העירונית. סניפי ההסתדרות על הר הכרמל וכנשר אוחדו עם המועצה; לשכת העבודה עמדה על כך, שהיא זו שתשלח את הפועלים לחברת המלח בעתלית; לעבודות אחוזת הרברט סמואל על הכרמל ולהקמת בית־החרושת 'נשר', והיא התערבה בכל סכסוכי העבודה במקומות אלה. ריכוז זה העניק למועצה שליטה גאוגרפית, שלא הייתה לשום מוסד אחר בקהילה היהודית, כגון ועד הדר הכרמל או ועד הקהילה; הוא אפשר לה להפנות מוכטלים למקורות תעסוקה מחוץ למרכז העיר, והעניק להסתדרות תדמית של תנועת פועלים המיישבת הן את המגזר העירוני והן את החגורה החקלאית סביבה.

לריכוזיות זו היה גם היבט כספי. מימון פעולותיה של מועצת פועלי חיפה כא רק באופן חלקי מההסתדרות; בעיקרו הוא נסמך על מסי החבר, ששולמו להסתדרות ולקופת־חולים בעיר, ועל האחוזים, שנכחו מרווחיהם של ארגוני הפועלים מעבודות שהושגו עבורם על־ידי לשכת העבודה של המועצה. ואולם פעילות כספית זו לא צלחה בנקל. קופת־חולים סירבה בתחילה לאפשר למועצה לגבות הן את מסי ההסתדרות והן את מס קופת־חולים, מחשש שמועצת הפועלים לא תפריש לה כספים למימון התפתחותה. הסתדרות פועלי הרכבת ראתה עצמה כהסתדרות ארצית, שמעלה מסים ישירות לוועד הפועל של ההסתדרות. כדי לפתח את הכירוקרטיה, שנדרשה ליצירת מקור מימון בטוח לפעולות המועצה מלכתחילה, השתדלה זו לרכז את גביית המסים (תוך עימות חריף עם קופת־חולים), ואת רישום הפועלים לצורכי התור כלשכת העבודה, ולצורכי בחירות למועצה ולאגודות ולמפקדי ההסתדרות. ריכוז זה היה לבסיס המינהלי לקשר בין המועצה לבין חברי ההסתדרות בעיר וכסביבתה.

פועלים בעבודת סלילה כחיפה בשנות העשרים

ריכוז קבלת העבודה וחלוקתה

הריכוז המוסרי של תנועת הפועלים כחיפה חרג גם לפעילויות שהיו משותפות לה ולקהילה היהודית. המועצה לא שלטה בשנים 1919-1923 על מנגנון הקליטה, שחייב מגע חכוף עם נציגי ממשלת המנדאט בעיר. תחילה הוא היה כידי ועד הצירים ואחר-כך כידי לשכת העלייה של ההנהלה הציונית. בשנתיים שלאחר מכן עבר מנגנון זה כמעט לגמרי לידיה של מועצת הפועלים ולוועדת העלייה שלה. ארגון ה'הגנה' בעיר, שיצר כר נרחב לשיתוף פעולה בין הפועלים והחוגים האזרחיים כחיפה, רוכז כמעט כולו כידי ההסתדרות, שהפכה מקומות עבודה שונים, כגון קואופרטיב 'כרמל' או 'הטחנות הגדולות', למוקדי התארגנות של ה'הגנה' בעיר.

התחום החשוב ביותר שבו התפתח הריכוז, היה תחום העבודה. מאחר שהכלכלה החיפנית לא היתה מסוגלת לקלוט את רוב העולים, נקלעו רבים למצב של אבטלה כרונית. אלו שזכו להיכנס למעגל העבודה, סבלו מזמניות העבודה, ממעבר בין מקום עבודה אחד לשני, ומתנאי עבודה קשים. השכר הנמוך פגע ביכולת הקיום של הפועל. המגורים באוהלים ובצריפים, החשיפה למחלות והתזונה הלקויה נבעו כראש וראשונה מהרמה הנמוכה של ההכנסה. התארגנויות הפועלים נועדו לשפר מצב זה. המאבק הקולקטיבי כממשלה, בעירייה וכנותני העבודה הפרטיים על הזכות לעבודה, על תנאיה, כנגד פיטורים שרירותיים ועל הכרה בתקפותן של ההתארגנויות — מאבק זה אפיין את כל ארגוני הפועלים. אולם מאבקים אלו נותרו עקרים, כל עוד לא נתחברו יחדיו לפעולה כלל עירונית. התנגדותם של גורמים עירוניים שונים לשפר את תנאי העבודה, לחדול מלהעסיק פועלים ערבים כל עוד שררה אבטלה בקרב פועלים יהודים, ולהכיר בזכותם של ארגוני

הפועלים לייצג את חבריהם, היתה איתנה ועיקשת. מועצת הפועלים העמידה בראש מעייניה הן את קליטת העולים והפועלים בעבודה והן את שיפור מצבו הקיומי הכלכלי והחברתי של הפועל. לשם מימוש מטרות לאומיות ומעמדיות אלו היא היתה חייבת לרכז מצד אחד את המאבקים, ולהבטיח מצד שני, ששוק העבודה ומקורות התעסוקה יישארו פתוחים לעולים.

המועצה החלה לרכז את כל קבלת העבודה וחלוקתה בידי לשכת העבודה. פעולה זו היתה כרוכה במאבק מייגע כמשרד לעבודות ציבוריות של ההסתדרות (קודמו של סולל בונה), שהתנגד למעשה הריכוז, ובקבוצות הפועלים החזקות, שחלקן התארגנו בהסתדרות ארצית ולא כאגודה מקצועית מקומית, ואחרות שהקימו רשימה מפלגתית מתחרה למפלגות הפועלים בחיפה. המועצה ריכזה את המגעים עם נותני העבודה ואת ניהול סכסוכי העבודה. למן 1921 ועד 1926 הפכה המועצה בהדרגה לגורם המרכזי ביחסי העבודה שבין הסוחרים כנמל לבין הסכלים, בין פועלי הבניין ובעלי הבתים ובין פועלי החרושת לבעלי התעשייה.⁵

תהליכי הריכוז שתוארו לעיל, יצרו למעשה את מועצת פועלי חיפה, הניעו את הקמת מוסדותיה ומילאו את מסגרותיה הפורמאליות בתוכן. המבנה המוסדי של המועצה שיקף את תהליך הריכוז, והעובדה שהוא לא השתנה בצורה רדיקאלית בעשורים הבאים הוכיחה, שתפיסת הריכוז נותרה בעינה. בראש ההסתדרות המקומית שימשו למעשה שלושה גופים, ששלטו על עיצוב הסדריה של המועצה, קביעת המדיניות, קבלת ההחלטות וביצוען. אלה היו המליאה שנבחרה בבחירות יחסיות לפי מפתח מפלגתי, הוועד הפועל והמוזכרות. האחרונה נוהלה בידי מזכיר המועצה, ובאמצעותה הוא שלט ככל המערכת. הדמוקרטיה הפורמאלית בתנועת הפועלים בחיפה (זכויות בחירה למשל) לא הסוותה את מאפייניה ההירארכיים והריכוזיים. הרכב המליאה, הוועד הפועל והמוזכרות שיקפו את השליטה של מפלגת אחדות העבודה, אם כי לעתים קרובות זכו חברי הפועל הצעיר שתתקבל דעתם, וכן במינויים לוועדות. חברי פועלי ציון שמאל והפרקציה הקומוניסטית (בטרם הוצאה מההסתדרות) היו פעילים כדיוני המועצה, אך בדרך כלל לא היו בעמדות השפעה כמוסדות שקיבלו החלטות וביצוען. מתחת לגופים המחוקקים והמבצעים פעלו שורה של ועדות ומוסדות: תרבות, עלייה, ארגון, מטבח, משפט, ביקורת, תתישבות, קופת-מלווה, קופת-חולים ועוד, ראשיהם השתתפו בדרך כלל בוועד הפועל או שהצטרפו לישיבותיו ולהתכנסויות המליאה. בחלק מהמוסדות נשנתה התופעה של ההסתדרות כמישוב הארצי — חלונות מוחלטת של המוסד באדם שניהלו.⁶

התנועה והחבר

היסוד השני לטוטאליות — מעורבותה של ההסתדרות כחיי הפרט-החבר — הלך והתחזק ככל שחלף הזמן. הריכוז המוסדי והארגוני היה הבסיס לכך, אולם לא היה די בו כדי ליצור את השייכות של כל יחיד ופרט לתנועת הפועלים. מועצת הפועלים המקומית פעלה בארבעה תחומים עיקריים בחייו של הפועל. ראשית, כטפלה בעלייתו: החל בטיפול בסרטיפיקטים, המשך בקבלת פני העולה בעודו באייה, כאכסונו כבית-העולים,

ובכלכלתו הראשונית, וגמור ברישומו בהסתדרות ובקופת-חולים, בהוצאתו המסודרת באמצעות לשכת העבודה למקומות העבודה ובארגונו המקצועי. קשר הדוק זה של העולה להסתדרות נמשך בהשפעה הרבה של התנועה על חזויותיו של הפועל במקום עבודתו. שכרו, תנאי עבודתו, אופי התארגנותו, ויכולת מאבקו במעסיקיו וכמתחריו לעבודה היו תלויים במידה לא מעטה בארגון החברתי שמאחוריו וכעצמתו הקולקטיבית. תנועת הפועלים בחיפה ראתה בפועל, אם כיחיד ואם כחלק מארגון, לא רק פרט שיש לדאוג לצרכיו ולאינטרסים שלו, אלא גם איבר של תנועה בעלת משימות לאומיות. ומכאן נבע הצורך לשלוט בקליטת העולה וכהתנסויותיו בעבודה. מעורבותה של המועצה כחיי הפועל חלה גם על פעילותו מחוץ למקום עבודתו. הדאגה לדיור הפועל (שכונת עובדים), לכלכלתו (מטבח הפועלים), לכיסו (קופת-מלווה), לכריאותו (קופת-חולים), ולפעילותו התרבותית (הוראת העברית, מקהלת הפועלים) ביטאו התקשרות ייחודית בין היחיד לקהילתו, שוודאי הזכירה לפועל החיפני את הקהילה בארץ מוצאו. לכל אלה נוסף ייצוגו של הפועל על-ידי המועצה גם מחוץ למחנה ההסתדרות. היא לא רק באה במגע עם הגורמים העירוניים שטיפלו בעלייה ובעבודה, אלא גם ייצגה את הפועל בוועדי השכונות העבריות, בוועד הקהילה היהודית של חיפה, בעירייה המעורבת ובמגעים עם נציבות מחוז הצפון של ממשלת המנדאט.⁷

החבר והתנועה

ריכוזם של ארגוני הפועלים ומוסדות ההסתדרות ונגיעתה של מועצת פועלי חיפה בכל תחומי חייהם של הפועלים לא יכלו לברם להכטיח את הצלחתה של הטוטאליות של הקהילה ההסתדרותית. הצלחה זו היתה תלויה לא במעט בהסכמה של חברי ההסתדרות, בקבלתם את התלות בה, בהשתייכותם הפעילה לתנועה ובנאמנותם לה. ככך טמון היה יסודה השלישי של הטוטאליות. ההצטרפות ההולכת וגוברת של עולים ופועלים להסתדרות בשנים 1921-1926 הדגימה את המשיכה הרבה שממנה נהנתה ההסתדרות, והסבירה את הגידול ההדרגתי בעצמתה. תהליכי הפרולטאריזציה וההתמקצעות ועמדתם הנחותה של הפועלים במערכת הכלכלית, שיוז לארגון הכולל של הפועלים דימוי של קרש הצלה, שאפשר לפנות אליו בכל רגע.

להסכמה ונאמנות אלו היו הרכה פנים. הפועלים הזדהו עם האידאולוגיה של הסוציאליזם הקונסטרוקטיבי, וראו בתנועת הפועלים את נושאה ומגשימה. חברי הקואופרטיבים הפרישו מרווחיהם לטובת קרן שפיתחה קואופרטיבים נוספים. פועלים היו מוכנים לחלוק ימי עבודה עם מוכטלים ואף להתחלף עימם. השתתפות הפועלים בקרנות השביתה והעזרה ההדדית ביטאו את שייכותם לתנועה. ההשתתפות בשביתות והעמידה העיקשת כנגד מפירי שביתה ביטאו לא רק את תחושת הצדק בתביעותיהם הכלכליות כלפי נותני העבודה, אלא גם מעשה קולקטיבי, ביטוי משותף של זעם ונכונות לסכן את עצמם בפיטורים.

הסכמת הפועלים 'מלמטה' לדרך פעולתה של תנועת הפועלים המקומית, להסדריה ולתכניותיה, והסכנת גופים והתארגנויות לריכוזיותה של המועצה, לא היתה מנת חלקם של כל מרכיבי מעמד הפועלים בחיפה, אם בתוך ההסתדרות ואם מחוצה לה. פועלים

להסתדרות כקבלת עבודה מהלשכה. פועלים שלא הצטרפו להסתדרות כמו חברי הפועל המזרחי או בעלי מלאכה, שהיו למעשה אומנים ופועלים מיומנים, ניסו להתחרות בלשכת העבודה של ההסתדרות על מקומות עבודה ולהתנגד להשתלטות הגוברת והולכת של תנועת הפועלים על שוק העבודה. חיכוכים אלה גברו בדרך כלל עם חחרפת האבטלה, וכאשר החל המשבר הכלכלי נותן אותותיו ב-1926, הם איימו למוטט את הארגון ההסתדרותי.⁸

הטלת משמעת

התנגדויות אלה לסמכותה של מועצת הפועלים הכיאה אותה לפתח כנגד הגורמים האופוזיציוניים למיניהם אמצעי כפייה ומרות. האמצעים נועדו לאכוף את ההסדרים הפנימיים, ליצור גבולות ברורים למותר ואסור, ולשמר את המערכת כדי להכטיח את ביצוע משימותיה; בכך הם שימשו כיסוד הרביעי של הטוטאליות. מועצת הפועלים גיבשה אמנם מוסד, חבר השופטים, שנועד לאכוף את הסדריה הפנימיים של הקהילה ההסתדרותית על סרבניה. אולם מוסד זה נבחר מתוך ציבור הפועלים עצמו, וכך הפך הציבור כולו לשותף בהוקעת המתנגדים ובנויפה במערערים.

כיסוד הגדרתו של חבר הסתדרות היה האיסור על ניצול עבודת הזולת והחובה למלא את חובות ההסתדרות, כגון תשלום מס או ציות להחלטות המוסדות. חובות אלו כללו גם את חובת פתיחותם התמידית של ארגוני הפועלים לעולים חדשים. ערעור משמעותי על הסדריה של תנועת הפועלים המקומית והתנגדות מעשית להם נחשבו למעשה כגידה ממש, כך הוגדרה התנגדותם של הקומוניסטים להמשך העלייה ולשפה העברית. לכוז נחשבה גם שביתה כלתי אחראית, שלא קיבלה את אישורה של המועצה וסיכנה את הפועלים השוכתים כפיטוריים. תחרות נגד לשכת העבודה על מקורות התעסוקה כאמצעים של הורדת מחירים והסכמה עם תנאי עבודה נחותים, נחשבה לאיום על מעמדה של ההסתדרות כלפי נותני העבודה ועל ההישגים שהושגו כדי עמל לשיפור תנאי עבודה. כך, למשל, חבורת הפועלים 'שומרון' נחשבה באביב 1923 לבוגדת בעקרונות ההסתדרות, משום שהתחרתה בלשכת העבודה בבת-גלים וקיבלה עבודה ישירות מהקבלן. ראשי המועצה הגיבו בחריפות על התנהגות הקבוצה:

...מעשה חרפה זה, שנעשה אחרי שהאיסור לקבל עבודות מחוץ ללשכה ובכת גלים כפרט נהיה לחוק הסתדרותי, ואחרי שקבוצת 'שומרון' השתתפה כאספת כל הקיבוצים, שהחליטה על הסתלקות הקבוצות ממז"מ עם חברת 'המנחיל', לא תוכל לעבור מכלי הערכה פומבית של צבור הפועלים כחיפה... על מעשה כגידה זה של קיבוץ כלתי אחראי שהשמיט את העבודה מידי הלשכה ומידי מתוסרי העבודה המחכים לה.

הגדרת המותר והאסור בחיי הקהילה ההסתדרותית הכיאה למגוון של סנקציות. בשלב הראשון תבעו מוסדות המועצה מהסרבנים לחזור לתלם. כשהתכיעה לא הועילה, הוטלו קנסות, ומשאלו לא הצליחו להחזיר את הסוררים לנהוג לפי המקובל, נותרה הסנקציה החמורה מכול, הוצאה מההסתדרות. הפרקציה הקומוניסטית הוצאה מההסתדרות בתגובה לעמדותיה. סרבני מסים וסבלים כנמל שהתנגדו לחלוקת עבודה וסיכנו את המעוז שחבריהם ומועצת הפועלים כבשו כנמל, הוצאו אף הם. הפועלים שהפרו את השביתה

כבית־הדפוס של רוזנפלד בסוף 1923, זכו לגורל דומה.⁹ קניסת פועל או הוצאתו מתור העבודה כלשכה היו פוגעות במיוחד לאור האבטלה הכרונית ששררה בעיר, ורמת ההכנסה הנמוכה של הפועלים. הוצאה מההסתדרות מנעה מהפועל את הסיוע של מוסדות העזרה ההודית, ואף את הקשר עם חבריו לארגון. מסרבני המסים נלקחו משכורות. מפועלים שסירבו ליטול חלק בקרן שכיתה או כקרן חוסר עבודה ניטלו הפיתקאות של 'המשכיר' ומטבח הפועלים. מעורבותה העמוקה של המועצה בחיי האגודות המקצועיות היתה צורה של נוכחות של גוף מפקח ומבקר שהכטיח את הצלחת הצנטרליזציה של פעולות ההסתדרות בקליטת העלייה ובשוק העבודה. גם מיתון הרדיקאליזם של הפועלים כיחסי עבודה דרש הפעלת סנקציות. כך למשל, המועצה כפתה על ועד אגודת הנגרים להימנע מהחרפת שכיתה בינואר 1925 משום חששה מפיטורי פועלים. משהמשיכה האגודה לתכנן את צעדיה, דאגה מזכירות המועצה להכיא לכחירות חדשות לאגודה ולמניעת הפעולה. ללא תמיכתה בשכיתה לא היה לה סיכוי להצליח. הפעולה המאורגנת בשוק העבודה הצריכה הפעלת משמעת. כך, לדוגמה, החליטה מזכירות המועצה לצאת במאבק נגד הנהלת 'הטחנות הגדולות' אך דאגה לפני כן להחתים את כל הפועלים כמקום על הסכמתם לפעולה ועל השתתפותם בה.

הסתדרות העובדים העברים הכלליים בארץ־ישראל

מטבחי הפועלים חיפה

הנהלת המטבחים מודיעה בזה שהימים מ' 1/1 עד 15/1 1927 טיועדים
להחלמת המתקאות.

על המעוניינים להחליפין בחדשות במזכירות המטבחים

אחרי התאריך הניל המתקאות הישנות אכן ראויים לשמוש והן
בטלות ומבוטלות

הרנהלה בכבוד

31.12.26

ה ע ר ה: ההחלפה היא רק במטבח המרכזי.

'כסף הפועלים' – המתקאות הנודעות

הטוטאליות במבחן

ארבעת יסודות הטוטאליות התגבשו במחצית הראשונה של שנות העשרים והעניקו לתנועת הפועלים כחיפה לכידות חברתית ועצמה ארגונית, שאפשרו לה להרחיב בהתמדה

את שורותיה ולצאת למאבקים משותפים להשגת עבודות ושיפור תנאיהן. ערב המשבר הכלכלי, היתה העצמה של ההסתדרות כבר בכחינת עובדה. המשבר הכלכלי בשנים 1926-1927 העמיד את הטוטאליות של ההסתדרות כחיפה במבחן. הבסיס החברתי של תנועת הפועלים נפגע, משום שהאבטלה הרבה גרמה לכשליש מכלל הפועלים לעזוב את העיר, אם לצמיתות ואם באופן זמני. מקומות עבודה אכזרו לפועלים; האבטלה החריפה זעזעה את מנהיגות תנועת הפועלים המקומית, משום שחלקה נמנה עם העוזבים. דומה שמעמדה העירוני של תנועת הפועלים התרופף: קבוצות הפועלים, שנחשכו ללוח ההסתדרות בעיר, התפוררו; התמוטטות סולל כונה פגעה כמשק ההסתדרותי העירוני; תוכנן של האגודות המקצועיות החל מתרוקן עם הפרולטריוציה החוזרת של בעלי המקצוע והפועלים המיומנים, שהפכו לפתע לפועלים פשוטים, ובקרב הפועלים הושמעה אכזבה מההסתדרות והמפלגות השליטות בה.

משבר זה נמשך על-פני חודשים ארוכים, ורק בראשית 1928 החלו סימניה של ההתאוששות הכלכלית בעיר. ואולם המשבר והשפעתו השלילית על תנועת הפועלים העירונית לא החלישו את העקרון הטוטאלי, ודומה שאף חיזקהו. הסיבה לכך היתה, שפעילותה של מועצת הפועלים בסיוע למובטלים ומאבקה להשגת מקורות תעסוקה, שימרו את יוקרתה בעיני הפועלים ומנעו את החלשתו הגמורה של מעמדה. העצמה שמועצת פועלי חיפה טיפחה בשנים שלפני המשבר התרופפה אמנם, אך דימויה בקרב הקהילה היהודית המקומית נותר בעינו.¹⁰

הפעילות המוגברת של המגזר הממשלתי, שהתבטאה בין השאר בתכנון בניית הנמל ובעירוד חברות בין-לאומיות להשקיע את הוןן בעיר, ומפעל הפיתוח של מפעל חיפה על-ידי המוסדות הלאומיים, הסיטו את מוקד פעילותה של מועצת הפועלים מהשוק הפרטי, שפרח בראשית העלייה הרביעית, אל המגזר הממשלתי והציבורי. תהליך זה הגביר את חשיבותה של המועצה כמתווך עבודות ראשי של הפועלים. התאוששות כתי החרושת בחיפה והיזמה הבין-לאומית להקמת תעשיות חדשות הביאו לגידול במספר פועלי החרושת הקבועים שנשענו על שירותיה של המועצה בתחומי העבודה, העזרה ההדדית והפנאי. המשבר הכלכלי הרגים למנהיגי הפועלים את מגבלותיה של הקהילה היהודית בסיוע למובטלים באמצעות יצירת עבודות והשתתפות כנטל הסיוע. מסקנתם מכך היתה, שעל ההסתדרות לצאת מתחומי הקהילה שכנתה, ולהגביר את פעילותה בעירייה ובשכונות היהודיות. מעבר זה, ממדיניות של היברלות מהקהילה היהודית למדיניות של השתלטות עליה, נשען על התחושה, שכך בעיקר תלוי שיקומה של העצמה ההסתדרותית.

'אסטרטגיה עירונית' זו הפכה לחלק מהמדיניות הטוטאליסטית, אך בה בשעה הגבירה את האינטגרציה החברתית של הפועלים בקהילה. אירועי תרפ"ט ופעילותה של ההסתדרות בתחום ההגנה חיזקו תהליכים אלה. שורת המנהיגות של מועצת הפועלים ומוסדותיה נמלאה מחדש ב-1929 ויצרה את הבסיס לעלייתו של אבא חושי לכהונת מזכיר ב-1930. בדומה לבואו לחיפה של המזכיר הראשון של המועצה, דוד כהן, בסתיו 1921, שנבע מהאנרכיה הארגונית ששררה בקרב פועלי העיר בשנה וחצי שקדמה לו, כך עלייתו של אבא חושי מהנמל ומלשכת העבודה למנהיגות המועצה, נבעה מהזעזוע המבני שחף

את מועצת פועלי חיפה בתקופת המשכר. בשני המקרים נדרש מנהיג חזק ודומיננטי, אלא שבמקרה השני התבסס המנהיג על המורשה הטוטאליסטית של ההסתדרות. מדיניותו ומעשיו בשנים הבאות יהפכו מורשה זו למבנה קבוע ויציב, שמשכרים כלכליים וחברתיים כמעט שלא יוכלו לו. ההכרה של הקהילה היהודית בחיפה כעצמתו של מבנה זה היתה היסוד למושג 'חיפה האדומה'.

ייחודה של חיפה

המושג 'חיפה האדומה' מיצה היכטים שונים ומגוונים, שסימלו את אופיה כ'עיר פועלים' בשנות השלושים והארבעים. כמושג השתמשו תומכים ויריבים – פועלים, חברי הסתדרות ומפלגות הפועלים, החוגים האזרחיים, בעלי ההון והמלאכה, והרוויזיוניסטים. המושג תיאר הן מצב והן תהליך: מצב שבו הכוח החברתי, הציבורי והתרכזי מצוי בידי הפועלים וההסתדרות, ותהליך של התגברות עקבית של כוח זה, ושל העמקת הנאמנות של חברי תנועת הפועלים אליה. 'חיפה האדומה' התאפיינה בגידול עקבי של היסוד הפועלי ושל חברי הסתדרות כתוך האוכלוסייה היהודית. היה בה אקלים פוליטי של התייחסות בלתי פוסקת לעצמתה של ההסתדרות וקבלת מרכזיותה כנתון מוכן מאליו. המושג שימש ככלי ניגוח פוליטי וציבורי בידי המתנגדים לתנועת הפועלים ולכוחה העירוני. לתנועת הפועלים הוא שימש מנוף להגברת השייכות אליה ולגיטימציה לצדקת דרכה. בעיניהם של חברי תנועת הפועלים ביטא המושג דרך חיים, צורה של הודעות עם התנועה ומקור לגאווה. עבור מתנגדיה שיקף המושג חשש לעתידה של העיר. המשותף לכל השימושים השונים כמושג 'חיפה האדומה' היה ההכרה של החברה היהודית בחיפה, ובמידה רבה של היישוב היהודי בארץ-ישראל, בייחודה של חיפה כשנות השלושים והארבעים כעיר פועלים וכדומיננטיות של תנועת הפועלים כחייה. לדומיננטיות זו היו הרכה פנים: חלקם הגדול יחסית של הפועלים כאוכלוסייה העירונית, ההשפעה הרבה של ההסתדרות על שוק העבודה העירוני, העצמה המפלגתית של סניף מפא"י, חלקה המכריע של תנועת הפועלים במערכת היחסים היהודית-ערבית כעיר, שליטתה כענייני ההגנה, ועוד. ואולם, מה שהעניק למושג הפופולארי הזה תוכן ומציאות חברתית היה יותר מכול קיומה של תנועה חברתית ופוליטית של פועלים, שארגונם הטוטאלי שימש מנוף לשליטה במגזר היהודי החיפני ולהשפעה מכרעת על העיר כולה.

★ ★ ★

- 1 מאמר זה מבוסס על מחקרי: 'תנועת הפועלים בחיפה, 1920-1929', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב (בהכנה).
- 2 ד' כהן (עורך), ריץ וחשבון מפעולות מועצת פועלי חיפה, תמוז תרס"א-אדר כ' תרס"ז, 1927-1927, ארכיון העבודה [להלן: א"ע], חטיבה 250/IV חיפה, תיק 13-57-40.
- 3 המקורות לנתונים הם: אבא חושי, 'בעיות הסתדרותיות' (טיוטות למאמרים ב'דבר'), 4 בפברואר 1935, ארכיון אבא חושי, אוסף אבא חושי, תיק 19; מפקדי הממשלה כ"ז 1922 וכ"ז 1931.
- 4 להיסטוריה כלכלית של חיפה ראה למשל: נ' גרוס, 'חיפה בראשית התיעוש היהודי בארץ', רבעון לכלכלה, ספטמבר 1980, עמ' 308-319.
- 4 בעקבות הוועידה השנייה של ההסתדרות כ"ז 1923, ניסחו ראשי אחרות העבודה כמועצת פועלי חיפה

- [להלן: מפ"ח] הצעת חוקה. אף שבלחץ הפועל הצעיר הוועד הפועל של ההסתדרות לא אישר אותה, רוב סעיפיה היו מקובלים על חברי שאר המפלגות כמפ"ח. בהצעת חוקה זו קיבלה הטוטאליות ביטוי רשמי. וראה: א"ע, חטיבה 250/IV חיפה, תיקים 615, 616; הצעת תקנות למועצת פועלי חיפה, קיץ 1923, שם, חטיבה 250/IV חיפה, תיק 801.
- 5 למעמדה של מפ"ח במקומות עבודה שונים כגון הנמל או 'שמן', ראה למשל: א"ע, חטיבה 250/IV חיפה, תיק 650 ב; על התחרות הרבה בין הפועלים על עבודות בת-גלים כחורף-אביב 1923, ועל תפקידה של מפ"ח בחיסולה של תחרות זו ראה שם, שם.
- 6 על מבנה המוסדות והפעילות של מפ"ח בשנות השלושים ראה: ההסתדרות כחיפה בשנים 1933-1939, חיפה 1939. על המבנה הפורמאלי של מוסדות המועצה ראה: א"ע, חטיבה 250/IV חיפה, תיקים 801, 13-57-40, 273 א. בפעילים הקבועים של המועצה היו יוסף ארדשטיין, דוד כהן, ברל רפפורט, משה צ'רקסקי, יעקב רזילי ואחרים, שצר המקום מלפרט את שמוותיהם. דוד כהן שירת כמזכיר בשנים 1921-1927, וצ'רקסקי מילא את מקומו באופן זמני כ-1925. כ-1927 נותרה מפ"ח ללא מזכיר, עד שהגיע משה שפירא, שכיהן בשנים 1928-1929. אבא חושי החליפו כאביב 1930. צבי מילסון שלט כלשכת העבודה, דוד כהן כסולל כונה, צבי קלמן בוועדת התרבות ופרומה טיגר במועצת הפועלות.
- 7 על היקף הנגיעה של המועצה בחיי הפרט בקהילה ההסתדרותית ועל יחסה של מפ"ח לוועד העיר ולוועדי השכונות העבריות, ראה: כהן (לעיל, הערה 1), שם.
- 8 כך יש להבין את קביעתו המאוחרת יותר של אבא חושי, ש' [...] החבר רואה בהסתדרות חזות הכל, הוא תובע ממנה תשובה על כל שאלותיו ופתרון לכל משאלותיו, דורש ממנה עצה, הדרכה ועזרה בכל שטחי חייו' (ההסתדרות כחיפה בשנים 1933-1939, חיפה 1939, עמ' 6). על חילופין בעבודה ראה פרוטוקולים מדיוניה של לשכת העבודה של המועצה, חטיבה 250/IV חיפה, תיקים 640, 641. על היחסים בין המועצה להפועל המזרחי, ראה למשל: פרשת נירנשטיין כ-1925, ארכיון אבא חושי, אוסף אבא חושי תיק 4-3-20.
- 9 מכתב חוזר של ועד סניף הסתדרות הבניין לחברי הסתדרות הבניין, ג' בניסן תרפ"ג ומכתב קבוצת 'שומרון' לחבר השופטים, ח' בניסן תרפ"ג. שניהם כלולים במשפט חברים מס' 19, סניף הסתדרות הבניין נגד קבוצת 'שומרון', מרס 1923, א"ע חטיבה 250/IV חיפה, תיק 2114; הדיון על קבוצת 'שומרון' בפרוטוקול ישיבת הוועד הפועל, 28 במרס 1923, שם, חטיבה 250/IV חיפה, תיק 650 ג'. על הוצאת הפראקציה הקומוניסטית מהסתדרות והאיסור להכניס את חבריה למטבח ולספריה, ראה למשל מכתבו של דוד כהן לוועד הפועל של ההסתדרות מ-12 בינואר 1925, שם, חטיבה 208/IV תיק 37; על הוצאת מפידי שביתה מההסתדרות ראה למשל הפרשה של הפועל ליטבק בדפוס רוזנפלד, במכתב מ' צ'רקסקי לוועד הפועל של ההסתדרות, מיום 28 באוקטובר 1927, שם, חטיבה 208/IV תיק 60 ב'.
- 10 לנתונים כמותיים על פועלי חיפה בתקופת המשבר, ראה: א"ע, חטיבה 208/IV תיק 112 א. על פועלי חיפה ומוסדותיהם בתקופת המשבר ראה שם, חטיבה 250/IV חיפה, תיקים 619, 662.